

ALTRUISTIK KOMPETENSIYALAR SHAKLLANISHIDA OILA MUHITINING O‘RNI

ADPI dotsenti, PhD
Vaxabova O‘g‘ilxon Tolibjonovna
+998930650021

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19350678>

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxsda altruistik kompetensiyalarning shakllanishida oila muhitining ahamiyati tahlil qilinadi. Oila tarbiyasi, ota-onaning ijtimoiy xulqi, oiladagi axloqiy qadriyatlar va emotsional muhitning bolalarda boshqalarga yordam berish, hamdardlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi altruistik fazilatlarni rivojlantirishdagi roli ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom oilaviy muhit va ijobiy ota-ona namunalari bolalarda altruistik kompetensiyalarning samarali shakllanishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: altruizm, kompetensiya, oila muhiti, tarbiya, ijtimoiylashuv, hamdardlik, axloqiy qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье анализируется значение семейной среды в формировании альтруистических компетенций личности. На основе научных источников освещается роль семейного воспитания, социального поведения родителей, моральных ценностей в семье и эмоциональной атмосферы в развитии у детей таких альтруистических качеств, как готовность помогать другим, эмпатия и социальная ответственность. Результаты исследования показывают, что здоровая семейная среда и положительный пример родителей способствуют эффективному формированию альтруистических компетенций у детей.

Ключевые слова: альтруизм, компетенция, семейная среда, воспитание, социализация, эмпатия, моральные ценности.

Abstract: This article analyzes the importance of the family environment in the formation of altruistic competencies in an individual. Based on scientific sources, it highlights the role of family upbringing, parents’ social behavior, moral values within the family, and the emotional environment in developing altruistic qualities in children such as helping others, empathy, and social responsibility. The research results show that a healthy family environment and positive parental role models contribute to the effective development of altruistic competencies in children.

Keywords: altruism, competence, family environment, upbringing, socialization, empathy, moral values.

Zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy faolligi va axloqiy yetukligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshqalarga yordam berish, hamdardlik bildirish va ijtimoiy mas’uliyatni his etish kabi altruistik kompetensiyalar jamiyat taraqqiyotida muhim omil hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalar shakllanishida eng muhim ijtimoiy institutlardan biri bu oiladir.

Oila bolaning birinchi ijtimoiy muhitidir. Aynan shu muhitda bola insoniy qadriyatlar, axloqiy normalar va ijtimoiy xulq-atvorni o‘zlashtiradi. Shuning uchun altruistik kompetensiyalarning shakllanishi ko‘p jihatdan oiladagi psixologik muhit, tarbiya usullari va ota-onaning shaxsiy namunasiga bog‘liq.

Altruizm tushunchasi ilk bor fransuz faylasufi O. Kont tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u boshqalarning manfaatini o‘z manfaatidan ustun qo‘yish sifatida talqin qilinadi. Psixologiya va pedagogika fanlarida altruistik kompetensiya – bu shaxsning boshqalarga yordam berishga tayyorligi, hamdardlik, ijtimoiy javobgarlik va ijobiy ijtimoiy xulqni namoyon etish qobiliyatidir.

Batson altruistik xatti-harakatlarni insonning empatiya tuyg‘usi bilan bog‘liq holda izohlaydi. Uning fikricha, inson boshqalarning holatini tushunib yetganida, u yordam berishga ichki motivatsiya hosil qiladi [1].

Pedagogik nuqtai nazardan esa altruistik kompetensiya shaxsning axloqiy tarbiyasi, ijtimoiy tajribasi va muhit ta’sirida shakllanadigan kompleks sifat hisoblanadi.

Oila shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida asosiy muhit hisoblanadi. Bolalar o‘z ota-onasi va yaqinlari orqali ijtimoiy xulq-atvorni o‘rganadi.

- Ota-onaning shaxsiy namunasining ta’siri: Bolalar ko‘pincha ota-onasining xulq-atvorini kuzatish va takrorlash orqali o‘rganadi. Agar ota-ona boshqalarga yordam berish, mehr-shafqat ko‘rsatish kabi ijobiy xulqni namoyon etsa, bola ham bunday xulqni o‘zlashtiradi. Psixolog **A. Bandura** ijtimoiy o‘rganish nazariyasida aynan kuzatish orqali o‘rganish muhim ekanligini ta’kidlaydi.

-Oiladagi emotsional muhit:Mehr-muhabbat, hurmat va qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lgan oilalarda bolalarda empatiya va boshqalarga nisbatan g‘amxo‘rlik hissi kuchliroq rivojlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijobiy psixologik muhit altruistik xatti-harakatlarning shakllanishiga yordam beradi.

Demokratik tarbiya uslubi bolalarda mustaqil fikrlash, mas’uliyat va ijtimoiy faoliyatni rivojlantiradi. Bunday oilalarda bolalar boshqalarga yordam berishning ahamiyatini tushunib yetadi.

Oila tomonidan berilgan axloqiy qadriyatlar – insonparvarlik, mehr-oqibat, saxovat va hamjihatlik – altruistik kompetensiyaning asosini tashkil etadi. Ushbu qadriyatlar bolalarda ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Ijtimoiy mas’uliyat hissini (social responsibility, prosotsial xulq, altruizm) rivojlantirish bo‘yicha Lawrence Kohlberg, Jean Piaget, Albert Bandura, Martin Hoffman, Nancy Eisenberg, Carol Gilligan kabi mashhur psixolog olimlar ilmiy tadqiqot olib borganlar.

Lawrence Kohlberg axloqiy rivojlanish nazariyasining rivojlanishiga katta xissa qo‘shgan bo‘lib, insonning axloqiy fikrlashi bosqichma-bosqich rivojlanishini isbotlagan hamda ijtimoiy mas’uliyat – yuqori (postkonvensional) bosqichda shakllanishini ko‘rsatgan. Jean Piaget bolalarda “to‘g‘ri-noto‘g‘ri” tushunchasi qanday shakllanishini o‘rgangan, ijtimoiy qoidalar va mas’uliyatni tushunish yoshga bog‘liqligini ko‘rsatgan. Albert Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasi bo‘yicha, bolalar ota-ona va atrofdagilarni kuzatib o‘rganishini isbotlagan, ijtimoiy mas’uliyat ko‘proq namuna (modeling) orqali shakllanishini tushuntirgan.

Martin Hoffman empatiya va prosotsial rivojlanish yo‘nalishida chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borgan yetakchi psixologlardan biri hisoblanadi. U empatiyani insonning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiruvchi asosiy psixologik mexanizm sifatida talqin etadi va aynan empatiya orqali shaxsda ijtimoiy mas’uliyat, boshqalarga yordam berish istagi hamda altruistik fazilatlar rivojlanishini ilmiy asoslab bergan. Hoffmanning nazariyasiga ko‘ra, empatiya – bu boshqa insonning hissiy holatini anglash va uni ichki kechinma sifatida his eta olish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat bolalik davridan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanadi. Dastlab bola boshqalarning his-tuyg‘ularini to‘liq anglay olmaydi, ammo vaqt o‘tishi bilan u o‘zini boshqaning o‘rniga qo‘yish (perspektivani qabul qilish)ni o‘rganadi. Aynan shu jarayon orqali bolada boshqalarga nisbatan hamdardlik, rahm-shafqat va yordam berishga tayyorlik shakllanadi. Olim empatiya rivojlanishini bir necha bosqichlarga ajratadi: boshlang‘ich reflektiv empatiya, egotsentrik empatiya, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishga asoslangan empatiya va umumlashgan empatik g‘amxo‘rlik. Bu bosqichlar orqali bola asta-sekin individual hissiyotlardan ijtimoiy mas’uliyat darajasiga ko‘tariladi.

Hoffman, shuningdek, ota-onaning tarbiyaviy uslubi empatiya va prosotsial xulq rivojlanishida muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Ayniqsa, “induktiv tarbiya” (ya’ni bolaga uning

harakati boshqalarga qanday ta’sir qilishini tushuntirish) bolalarda empatiyani kuchaytiradi. Masalan, ota-ona bolaga: “Sen shunday qilganing uchun u xafa bo’ldi” deb izohlasa, bola boshqalarning hissiyotlarini anglashni o’rganadi.

Natijada, Hoffmanning ilmiy qarashlariga ko’ra, empatiya ijtimoiy mas’uliyatning negizi hisoblanadi. Empatiyasi rivojlangan bolalar nafaqat boshqalarga yordam berishga moyil bo’ladi, balki jamiyatda ijobiy ijtimoiy xulq-atvorni namoyon etadi, o’z harakatlarining oqibatini anglaydi va axloqiy qarorlar qabul qilishda boshqalarning manfaatlarini ham hisobga oladi.

Altruistik kompetensiyalarning shakllanishi ko’p omillarga bog’liq bo’lsa-da, oila muhitining ta’siri eng kuchli omillardan biridir. Oilada berilgan tarbiya va qadriyatlar shaxsning butun hayoti davomida uning xulq-atvoriga ta’sir ko’rsatadi. Shuningdek, maktab va jamiyat ham ushbu jarayonni qo’llab-quvvatlashi lozim.

Altruistik kompetensiyalar shaxsning ijtimoiy va axloqiy rivojlanishida muhim rol o’ynaydi. Ularning shakllanishida oila muhitining o’rni beqiyosdir. Mehrga boy psixologik muhit, ijobiy ota-ona namunalari va axloqiy qadriyatlarga asoslangan tarbiya bolalarda boshqalarga yordam berish, hamdardlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Shuning uchun jamiyatda altruistik kompetensiyalarga ega shaxslarni tarbiyalash uchun avvalo sog’lom oilaviy muhitni shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Batson, C. D. Altruism in Humans. Oxford University Press. 2011
2. Bandura, A.. Social Learning Theory. Prentice Hall. 1977
3. Eisenberg, N., & Mussen, P. The Roots of Prosocial Behavior in Children. Cambridge University Press. 1989.
4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Toshkent: O’qituvchi. 2012
5. G’oziyev E.G’.Umumiy psixologiya. Toshkent. 2005.
6. Musurmonova O. Oila pedagogikasi. Toshkent. 2016.